

Кучеренко С.А., Сушко С.В.

БЕЗРОБІТТЯ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

У статті проведено порівняльну характеристику динаміки безробітних за методологією МОП та кількості безробітного населення працездатного віку, зареєстрованого в державній службі зайнятості України за період ринкової трансформації. На основі проведеного аналізу визначено п'ять етапів розвитку безробіття та фактори, що його спричинили, розроблено пропозиції щодо підвищення зайнятості населення в національній економіці.

Ключові слова: безробітні, зайняті, рівень безробіття населення, зайнятість, методологія МОП, державна служба зайнятості.

ВСТУП

Світова економічна криза, наслідки якої відчуваються і дотепер, вплинула на посилення структурних деформацій економічних відносин, порушення руху грошових потоків, збільшення підприємств банкрутів і скорочення обсягів виробництва. Зазначені фактори призвели до підвищення рівня безробіття, наслідками якого стали зубожіння населення, бідність, активізація міграційних процесів висококваліфікованої робочої сили, зменшення тривалості життя. Саме тому для вітчизняної економіки одним із головних завдань є аналіз факторів, що спричинили виникнення безробіття за період ринкової трансформації та розробка напрямів подолання безробіття в економіці України.

Теоретичні та практичні роботи, в яких висвітлюється проблема безробіття, можна умовно поділити за декількома тематиками, а саме: систематизація та удосконалення теоретичних основ визначення поняття безробіття пов'язана з прізвищами таких науковців Г.Т. Завіновського, В.В. Кириленко, С.В. Попова, В.І. Приймака, А.С. Селіщевої, С.І. Ходакевича; дослідження причин виникнення безробіття та їхні наслідки проводять науковці Н.М. Заярна, Т.І. Кім, В.В. Мехрані, І.М. Недибалюк, І.В. Піголенко, Ю.О. Скиба; аналіз динаміки ринку праці та його основні структурні елементи висвітлено у роботах: В.Я. Брича, С.С. Гринкевича, О.І. Кавуза, І.Ю. Кочуми, В.Г. Михальченко, В.Г. Федоренко; розроблення шляхів подолання безробіття здійснено у наукових працях О.О. Дорошко, С.М. Голіней, Г.А. Лех, Ю.О. Літвінова, І.І. Розумова, О.В. Попадюка.

Проте, незважаючи на значний науковий доробок, проблема подолання безробіття в Україні й досі залишається актуальною.

Метою дослідження є аналіз факторів, що спричинили розвиток безробіття в економіці України за період ринкової трансформації та розробка заходів підвищення зайнятості населення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні використовується два способи визначення безробіття. За першим способом безробітними визнаються громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших, передбачених законодавством, доходів і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні працювати належно (далі за текстом ця методологія буде мати назву «офіційна статистика»). Тобто, головною умовою для присвоєння певній особі статусу «безробітного» є, по-перше, працездатний вік, по-друге, реєстрація в державній службі зайнятості. Відповідно цих критеріїв до категорії безробітних не належать особи, які вперше шукають роботу і не мають професійної спеціалізації; відмовились від двох пропозицій запропонованої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості; мають право на пенсію за віком; не знайшли роботу у визначений термін; не шукають роботу, але є особами працездатного віку; не досягли 16-річного віку.

Другий спосіб заснований на визначенні безробітних за методологією МОП (далі за текстом «методологія МОП») безробітними є особи віком 15 – 70 років, зареєстровані і незареєстровані в державній службі зайнятості, які одночасно відповідають таким умовам: не мали роботи (прибуткового заняття); впродовж останніх чотирьох тижнів активно шукали роботу або намагались організувати власну справу; впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу; приступають до роботи протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді тощо. В Україні ця методологія

© Кучеренко Світлана Адамівна, к.е.н., старший викладач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького, тел. 097-485-94-48, e-mail: kucherenko_5@mail.ru.

Сушко Світлана Вікторівна, студентка спеціальності «економічна теорія» Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького, тел. 093-751-07-97, e-mail: svetlana_sushko@inbox.ru

реалізується через застосування вибіркового обстежень. Так, з 1995–1998 рр. вибіркові обстеження населення домогосподарств із питань економічної активності проводилися раз на рік, 1999 – 2003 рр. – щоквартально, в останньому місяці – кожного кварталу, а з січня 2004 року – з щомісячною періодичністю. Обстеження проводяться за місцем постійного проживання населення спеціально підготовленими працівниками, статистиками шляхом безпосереднього опитування на добровільних засадах мешканців України віком 15 –70 років включно, які проживають у домогосподарствах, що потрапили до вибіркової сукупності. Базою проведення обстежень

виступає сукупність домогосподарств, відібраних в усіх регіонах країни на науково обґрунтованих засадах, з урахуванням схеми ротації, за якою кожне відібране домогосподарство повинне опитуватися 6 разів. Опитування 3 місяці поспіль – перерва на 9 місяців – 3 місяці поспіль опитування. Щомісячна вибіркова сукупність домогосподарств становить 18,5 тисяч осіб [1], [2].

Враховуючи вище наведені аргументи в цій роботі, для дослідження динаміки безробіття в Україні було використано дві методології розрахунку безробіття за період з 1995 р. по 2012 р. (рис. 1).

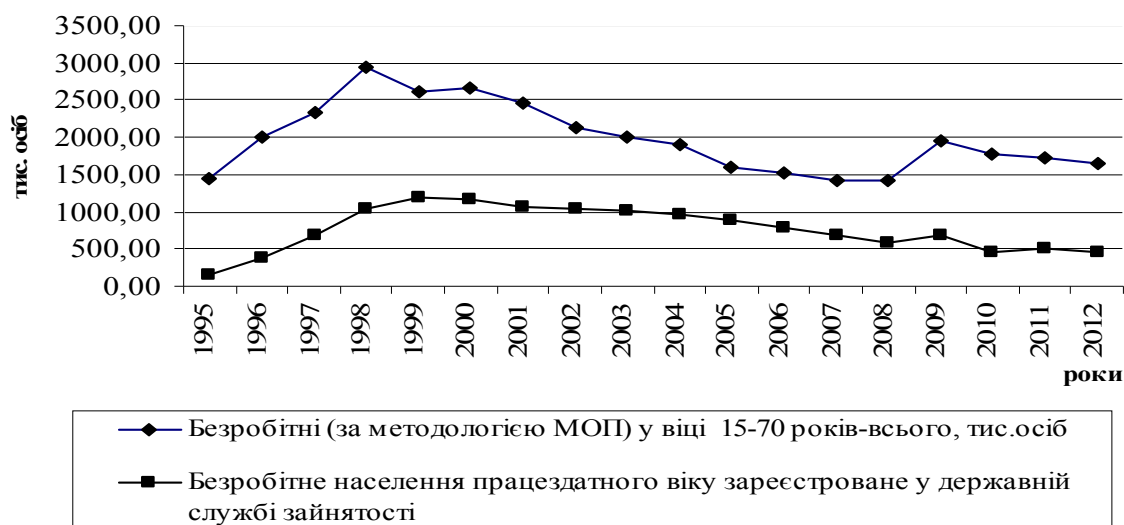

Рис. 1 Динаміка безробітних за методологією МОП віком від 15–70 років і кількість безробітного населення працездатного віку, зареєстрованих державною службою зайнятості України
Складено за даними [4]

Як видно з рисунку офіційна статистика розрахунку кількості безробітних значно відрізняється від методології МОП. У табл. 1 наведено розрахунки відхилень між методологіями, що досліджувались.

За даними таблиці відхилення між офіційною статистикою та методологією МОП є значним, найвище значення було зафіксоване в 1995 р. – 89%, далі значення показника поступово знижувалось і досягло свого мінімального значення в 2005 р. – 44,3%, але впродовж наступних років динаміка показника мала тенденцію до зростання і наприкінці 2012 р. становило 71,8%. Низький рівень офіційної статистики по безробіттю пояснюється тим, що не всі безробітні реєструються в органах державної служби зайнятості, що обумовлено, з одного боку, законодавчими обмеженнями, з іншого, можливостями та бажанням економічно активного населення; визначення офіційного статусу безробітного відрізняється від того, що встановлюється за методологією МОП; втрата довіри населення щодо ефективності роботи служби зайнятості; значне податкове навантаження на доходи громадян і, як наслідок, підвищення тінізації економіки.

Окрім того, проведений аналіз динаміки безробітних за методологією МОП віком 15–70 років і кількість безробітного населення працездатного віку, що зареєстроване в державній службі зайнятості України за період ринкової трансформації, дає можливість виділити п'ять етапів розвитку безробіття, а саме:

- перший етап (1991–1997рр.) – реформування ринку праці відповідно до ринкових умов;
- другий етап (1998) – перша криза ринку праці;
- третій етап (1999–2007рр.)– стабілізація ситуації на ринку праці та зменшення кількості безробітних;
- четвертий етап (2008 – 2009 рр.) – друга криза ринку праці;
- п'ятий етап (2010 р. – по сьогоднішній день) – після кризовий період.

Структурні перебудови економіки, що відбувались в економіці України, супроводжувались неефективною приватизацією, повільним розвитком приватного сектора та малого бізнесу, відсутністю чіткої стратегії розвитку вітчизняної економіки, порушенням економічних зв'язків.

Таблиця 1 Розрахунок відхилень між офіційною статистикою визначення кількості безробітних і методологією МОП

Роки	Безробітні (за методологією МОП) віком 15–70 років – всього, тис. осіб	Безробітне населення працездатного віку зареєстроване в державній службі зайнятості (офіційна статистика)	Питома вага офіційної статистики від методології МОП, %	Відхилення офіційної статистики від методології МОП, %
1995	1437,00	161,3	11,2	88,8
1996	1997,50	392,3	19,6	80,4
1997	2330,10	677,9	29,1	70,9
1998	2937,10	1039,3	35,4	64,6
1999	2614,30	1204,6	46,1	53,9
2000	2655,80	1178,70	44,4	55,6
2001	2455,00	1063,20	43,3	56,7
2002	2140,70	1028,10	48,0	52,0
2003	2008,00	1024,20	51,0	49,0
2004	1906,70	975,5	51,2	48,8
2005	1600,80	891,9	55,7	44,3
2006	1515,00	784,5	51,8	48,2
2007	1417,60	673,1	47,5	52,5
2008	1425,10	596	41,8	58,2
2009	1958,80	693,1	35,4	64,6
2010	1785,60	452,1	25,3	74,7
2011	1732,70	505,3	29,2	70,8
2012	1657,20	467,7	28,2	71,8

Складено за даними [3]

Ці та інші фактори спричинили підвищення кількості безробітних із перших років ринкової трансформації. У 1992 р. кількість не зайнятих трудовою діяльністю громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, на кінець періоду, становила 141,1 тис. осіб, з них 94,0 тис. осіб жінки. Значні зміни в динаміці офіційно зареєстрованих безробітних відбулись у 1995 р., за цей період їхня кількість зросла до 161,3 тис. осіб, в тому числі 69% (111,3 тис. осіб) від загальної чисельності переважали жінки. Кількість вивільнених громадян, у зв'язку зі змінами в організації виробництва та військовослужбовці, звільнені за скороченням чисельності або штату без права на пенсію в 1995 р. становила 218,4 тис. осіб. Далі темпи збільшення кількості безробітних значно поширилися, наприклад, у 1996 р., порівняно з 1995 р., показник змінився з 231 тис. осіб до 392,3 тис. осіб, у 1997 р., в порівнянні з 1996 р., збільшився з 285,6 тис. осіб до 677,9 тис. осіб.

Фінансова криза 1998 р. значно вплинула на тенденції ринку праці. За період з 1997 р. по 1998 р. включно кількість не зайнятих трудовою діяльністю громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, налічувала 1039,3 тис. осіб, що, в порівнянні з 1997 р., більше на 361,4 тис. осіб. Навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) становило 30 осіб, що є найвищим показником за весь період незалежності економіки України. У цей же період попит на робочу сили знизився до рекордних

значень, наприклад, у 1992 р. попит складав 129,1 тис. осіб, то в 1998 р. – 34,6 тис. осіб.

За період з 1999 р. по 2008 р. були проведені демократичні перетворення, здійснено перехід до ринкової економіки, реформовано систему соціального та пенсійного забезпечення, систему податкових органів, здійснено аграрну реформу. Модернізація дала змогу зменшити податковий тиск на приватні підприємства, малі підприємства, підприємства, що виготовляли сільськогосподарську продукцію, а також відбулось зниження податкового навантаження на фонд заробітної плати. Ринкові перетворення сприяли формуванню приватної форми власності, так, на початку 2000 р. змінили форму власності понад 65 тис. підприємств та організацій. Понад 70 % загального обсягу промислової продукції вироблялося на недержавних підприємствах. Зазначені реформи сприяли подоланню інерції спаду виробництва, збільшили кількість приватних підприємств, сформували основу фінансової стабілізації та зменшили кількість безробітних.

У загальному вигляді з 1999 р. по 2008 р. кількість зареєстрованих безробітних у державній службі зайнятості зменшилась із 1204,6 тис. осіб до 596 тис. осіб у 2008 р. Відповідно чисельність безробітного населення віком 15–70 років зменшилась за цей період у 1,8 рази, тобто від 2614,30 тис. осіб у 1999 р. до 1425,10 тис. осіб у 2008 р. За період з 1999 р. по 2005 р. попит на робочу силу активно зростав, у 1999 р. потреба в робочій силі на

підприємствах України становила 50,7 тис. осіб, 2002 р. – 123,9 тис. осіб, 2005 р. – 186,6 тис. осіб. Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, вакантну посаду, на кінець року скоротилось, наприклад, у 1999 р. показник становив 24 особи, а в 2005 р. – 5 осіб.

Хоча за період з 2005 р. по 2008 р. спостерігалась позитивна динаміка за показником рівня безробіття, який зменшився як за всіма віковими групами, так і в цілому (табл. 2), такий показник як попит на робочу силу починає зменшуватися, так, у 2006 р. він становив 170,5 тис. осіб, 2007 р. – 169,7 тис. осіб.

Таблиця 2 Рівень безробіття населення за віковими групами за 2005–2008 роки

(у % до економічно активного населення відповідної вікової групи)

Роки	Безробітні віком 15–70 рр.	У тому числі за віковими групами (років)						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
2005	7,2	14,9	7,6	6,8	6,5	6,5	4,9	0,3
2006	6,8	14,1	7,3	6,8	5,5	6,0	4,7	0,1
2007	6,4	12,5	6,9	6,3	5,3	5,7	4,7	0,0
2008	6,4	13,3	7,0	5,4	5,2	6,1	4,0	0,0

Дворазове скорочення попиту на робочу силу відбулось у 2008 р. до 91,1 тис. осіб, так, скорочення попиту на робочу силу відбулося в промисловості, торгівлі, будівництві, діяльності готелів і ресторанів. Незважаючи на це, найбільший попит на робочу силу залишається в промисловості, друге місце посідає державне управління, третє – торгівля. Іншою негативною тенденцією є те, що найбільша пропозиція на ринку праці представлена працівниками найпростіших професій. Так, у 2008 р. цей показник становив 194,8 тис., тобто 23,23 % до загальної пропозиції робочої сили.

Також із початком економічної кризи (кінець 2008 р.) відбувається різке збільшення осіб, які зареєструвались у державній службі зайнятості з 660,3 тис. осіб у 2007 р. до 876,2 тис. осіб у 2008 р. Криза ринку праці відобразилась також на показнику навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, який за період з 2007 р. по 2008 р. збільшився у 2 рази, тобто до 10 осіб.

У період піку економічної кризи (2009 р.) кількість безробітних віком 15–70 років зросла на 533,7 тис. осіб або на 37,5%. Рівень безробіття склав серед економічно активного населення 8,8 %, а серед працездатного населення – 9,6 %. Дослідження безробіття за причинами незайнятості у 2009 р. засвідчує, що 45,5 % безробітних вивільнені з економічних причин, 27 % звільнені за власним бажанням, 14,1 % не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації, 9 % звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту, 2,9 % за іншими причинами безробіття, 0,8 % демобілізовані з військової строкової служби, 0,7 % звільнені за станом здоров'я через оформлення пенсії за віком, інвалідністю [3].

Післякризовим періодом вважаються роки з 2010 р. по сьогоднішній день, оскільки уже в 2010 р. рівень безробіття почав скорочуватись. Порівняно з 2009 роком чисельність безробітних віком від 15 до 70 років зменшилася на 173,2 тис. і склала 1785,6 осіб. Зменшення кількості безробітних відбулося в усіх регіонах країни, найбільшою мірою – серед жителів міст. Це пояснюється тим, що профорієнтаційні послуги отримали 3,5 млн. осіб, з 2 млн. осіб 702,7

тис. осіб, зареєстрованих у центрі зайнятості, отримали нову роботу, 160 тис. безробітних отримали нові професійні навички, завдяки чому три чверті з них відразу ж працевлаштувались. На громадських роботах було зайнято більше 240 тис. людей [4]. У 2010 році в Україні найчастіше ставали безробітними через звільнення за власним бажанням (38,2% безробітних), рідше за все причиною безробіття було звільнення через оформлення пенсії за віком та інвалідністю. Це було характерно як для жінок, так і для чоловіків. Причини безробіття дещо відрізняються за місцем проживання: міське населення України частіше стало безробітним через звільнення за власним бажанням, а для сільського населення країни найпоширенішою причиною безробіття було звільнення у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією, конверсією виробництва, скороченням штатів [5, 108–109].

У 2011–2012 рр. безробіття в Україні як за методологією МОП, так і за офіційною статистикою скоротилось (див. табл. 1). Цей спад пояснюється тим, що чисельність прийнятих працівників перевищила чисельність вибулих, а чисельність осіб, які знаходились в адміністративних відпустках без збереження заробітної плати, у порівнянні з попередніми роками зменшилась майже удвічі. При цьому зменшення спостерігалось майже в усіх видах економічної діяльності. В той же час, як видно з табл. 1, відхилення між двома методологіями в 2012 р. перевищило показник 1997 р. і становило 71,8%.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного аналізу визначено основні причини виникнення безробіття в трансформаційній економіці України, серед яких потрібно назвати такі: недосконалість законодавчої бази щодо визначення кількості безробітних у національній економіці, неефективна приватизація, яка призвела до втрати стратегічно важливих підприємств та, як наслідок, до зменшення кількості робочих місць, відсутність чіткої стратегії щодо переходу від командно-адміністративної економіки до ринкової економіки, високе податкове навантаження як на підприємницькі структури, так і на домашні

господарства. Ці та інші причини призводять до падіння валового внутрішнього продукту, зменшення податкових надходжень до державного бюджету, трудової міграції, зниження купівельної спроможності громадян, тінізації економіки, уповільнення темпів продуктивності праці, збільшення диференціації населення, погіршення кримінальної ситуації, падіння трудової активності, зростання державних витрат на допомогу по безробіттю.

Отже, для підвищення зайнятості населення в національній економіці необхідно:

- удосконалити методологію визначення безробітного населення, що дасть можливість здійснювати якісний моніторинг зайнятого та безробітного населення;

- зменшити рівень тінізації економіки через розробку довгострокової програми з детінізації економіки із суворим контролем її виконання;

- легалізувати «надомний» бізнес, який є вигідним не тільки для безробітних, але й для держави загалом;

- забезпечити відповідність державного замовлення на підготовку спеціалістів із попитом на робочу силу;

- стимулювати розвиток перспективних галузей економіки та малого і середнього бізнесу;

- збільшити кількість новостворених робочих місць за рахунок створення сприятливих умов для функціонування різноманітних форм бізнесу та надання податкового кредиту підприємствам за новостворені місця;

- підвищити продуктивність праці за рахунок грошових та управлінських заходів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Методологічні положення щодо класифікації та аналізу економічної активності населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Волков О. В. Ринок праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/13331222/ekonomika/osnovni_metodologichni_viznachennya_ponyattva_vikoristovuyutsya_pri_analizi_rinku_pratsi
3. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Лихачева Г.О., Ковальова І.В. Безробіття в Україні та перспективи її вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>
5. Семенова К. Д. Аналіз впливу економічної кризи на рівень безробіття в Україні / К. Д. Семенова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – №1(44). – С. 106-111.

Одержано 07.07.2013р.